

*Já čela svého před mocnými neponižil,
já chudasa jsem miloval, on drah byl mi.
Já lidskost vámi deptanou jsem přimil jen a výšil
a jidal rád chléb chudoby a tmy.*

*Vy báli jste se mne jak svého kata a jak svého soudce
a já jen někdo byl, kdo vydá svědectví.*

Z básně Svědek

Šalda stále živý

Jan Mukařovský

Letošním rokem uplývá první desetiletí od chvil, kdy byly napsány poslední řádky Šaldova Zapisníku, kdy sochař snal posmrtnou masku s tváře Šaldovy a kdy tělo velkého kritika spočinulo ve hřbitovní půdě. Po celých těchto deset let žil a žije podnes Šalda mezi námi. Děje se téměř pravidlem, že po smrti spisovatele, myslitele, veřejného činitele nastane na jistou dobu přechodné zmrtnění i jeho díla, jež zatlačeno novými aktuálnostmi čeká, až procitne k novému životu, trvalému, ale ne již bezprostřednímu. Dílo kritikovo pak má ještě víc možnosti než díla jiná, zapadnout nejen dočasně, ale i navždy zároveň s dobou, pro kterou bylo psáno, a s knihami, jež posuzovalo. Jak jinak je tomu s kritikami Šaldovými! Po leckterém z autorů, kterých se jeho posudky týkají, nezbylo už ani stopy, ale kritiky samy jsou plně živé — svědectví toho lze najít již v souborech Šaldova díla dosud vydaných.

Třeba připomenout také okolnost, že desetiletí, které právě uplynulo, nebylo lhostejný úsek času: svět se v něm otrásal v samých svých základech a na národ, pro který Šalda tvořil, dolehla nejtěžší doba jeho dějin. Mnohé hodnoty, do těch dob zdánlivě nesporné, vbledly nebo se rozplynuly, Šaldovo dílo se však za zlých dob nejen čtlo, ale bylo také pocítováno jako jeden z nejpádnejších argumentů proti porobě, jako slavnostní proklamace svobody. Okupanti ovšem nenáviděli i samo jméno Šaldovo a jediná slina, která se pokusila potřísnit Šaldovu památku, vytryskla z úst nejodpornějšího z quislingů. Dnes, za nové svobody a v obnoveném státě, patří Šaldovi kritikovi stejné místo v českém kulturním životě, jaké zaujímal za svého života: jeho měřítko hodnot je stále živé, jeho nárok na umění stále udává výši, které se umění má dobrat. Zapisník nevychází, ale otázka, jak by dnešní literatura a celé kulturní dění dopadly v soudu Šaldově, neklesla daleko ještě na otázku řečnickou — je dokonce velmi palčivá.

Jak pochopit tuto nezdolnou životnost Šaldova odkazu? Je dána především okolností, že Šalda je jediný dodnes český kritik osudem a určením. Lze o něm bez nadsázky tvrdit, že je tvůrcem české kritiky v tom smyslu, v jakém byl Mácha tvůrcem tradice české poesie, Smetana hudby, Mánes malířství, Havlíček novínářství. I před Máchou byli v Čechách básníci, i před Smetanou hudební skladatelé atd. Kdykoli však jde o sám základ české poesie, o její národní osobitost, dokonalost a o její závazek vůči národu, ozve se jméno Máchovo, stejně jako v hudbě Smetanovo, v malířství Mánesovo, v žurnalistice Havlíčkovó, v kritice pak Šaldovo.

Mnoho lidí u nás posuzovalo a posuzuje literaturu s větším nebo menším

důvtipem, s lepším nebo horším vkusem; bylo i je mnoho kritik dobré úrovně, občas se vyskytují i znamenité. Od dob obrození zastávala česká kritika s úspěchem svůj úkol a jsou mezi kritickými projevy i některé velmi slavné. Kritickým dílem byli Palackého i Šafaříkovi „Počátkové českého básnictví“, událost znamenala Havlíčkova kritika Tylova „Posledního Čecha“, rovněž Masarykův posudek Vrchlického „Exulantů“. Je příznačné, že ze jmenovaných mužů ani jeden nebyl kritik z povolání; šlo vesměs o osobnosti mohutné, ale svým určením, vlastní vahou svých prací tkvící v jiných oborech. Kritika profesionální prováděla své dílo poctivě, nevybočujíc však v podstatě ze skromné úlohy komentátorské a recensentské. Šalda je první z kritiků z povolání, kdo nikoli jediným posudkem, ale celým svým životním úsilím aktivně zasáhl do samého středu osudů české literatury, jediný, jehož dílo tvořivě zapůsobilo na její vývoj.

Nesmíme ovšem zapomenout, že příchod Šaldův není v dějinách české kultury náhoda: chvíle, kdy vystoupil, po kritikovi přímo volala. V jedné ze svých studií o Vrchlickém napsal Šalda: „Velikého básníka poznáš po tom, že přichází právě *včas*; kdy ho doba potřebuje, kdy po něm volá“. To platí *mutatis mutandis* i o něm samém. Objevuje se ve chvíli, kdy český národní život, rozběhlý od let šedesátých do prudkého vzestupu, volal po svém ukáznění, kdy Masaryk v „České otázce“ a v „Naši nynější krizi“ žádal důsledné domýšlení národní situace a národní ideologie, kdy se česká společnost, teprve nedávno vybavená z jazykového rozpolcení na složku českou a německou, počíná konstituovat jako svébytný celek, kdy mohutnější hnutí dělnické počíná svůj boj proti nedůslednému a improvizátorskému maloměšťáctví. Kritické zjevy se množí: vedle Šaldy je tu zejména Jindřich Vodák, F. V. Krejčí, Arnošt Procházka, Jiří Karásek. I když nepokládáme za správné řadit zjevy literární do stupnice: velký, větší, největší, je třeba říci jako zjištění objektivní, nikoli jako soud hodnotící, že Šalda je ze své kritické generace duch nejširší. Srovnáme jej jen se dvěma z vrstevnických kritiků, kteří jsou mu nejbližší: F. V. Krejčí má velmi jemný smysl pro uměleckou výstavbu básnického díla; jeho sociologické vtěnění do díla je však schematickejší než Šaldovo a Vodákovovo. Ve srovnání s Vodákem má opět Šalda navíc právě neobyčejný postřeh uměleckého tvaru.

Ještě jedna věc však vyznačuje Šaldu mezi ostatními kritiky jeho generace. Zevním jejím projevem je vlastnost, kterou lze označit jako schopnost současnictví. Šalda vyšel z generace symbolistické a po celý život nese její znaky; mezi ně patří na př. ironie, kterou od mládí do pozdního stáří vládl vítězně a ke hrůze svých odpůrců. Symbolismus, básnictví dvojího významového plánu, obrazového a nepřeneseného, probíhajících současně, umožňoval totiž onu dvojznačnost každé věty a každého slova, které má ironie zapotřebí. Avšak přesto že byl a po leckteré stránce zůstal příslušníkem generace, s kterou vykročil do světa literární

tvorby, neměl Šalda nepravdu, když opětovně popíral své příslušenství k jakékoli generaci. Dovedl proniknout do tvořivé metody i do životního pocitu všech po sobě jdoucích pokolení, která zažil, dovedl každé z nich zařadit na příslušné místo vývoje literatury — a to již ve chvíli, kdy si po případech ještě samo sebe sdostatek neuvědomovalo — dovedl přesnými slovy formulovat jeho stanovisko a zhodnotit jeho přínos národní kultuře. Tato Šaldova schopnost prožívat umělecké útvary a názory, z kterých sám nevyrostl, nebo spíše jeho schopnost bezprostředního sžívání se s nimi má svůj zdroj ve vnitřní dynamice Šaldova kritického úsilí. Šalda se dovedl odpoutat od názorů a životního pocitu své vlastní generace proto, že vlastním předmětem jeho kritiky nebylo ani dílo ani jeho autor, ba ani ne jenom literatura, nýbrž jejich prostřednictvím sám vývoj národního života, proces neustále plynoucí, daleko přesahující jedince i generaci.

Ze zaměření Šaldovy kritiky na národní život jako celek vyplývá i Šaldův poměr k umění. Třebaže po celý život neustával klást důraz na uměleckou stránku básnického díla a ač stále opakoval, že bez uměleckého dotvoření a domyšlení nesplňuje dílo svůj úkol, nebyl Šalda přívržencem umění pro umění; byl ovšem zároveň přesvědčen, že umělecké dílo slouží společnosti nejen svým thematem, ale celou uměleckou výstavbou a jejím řádem. Kdybychom si položili otázku, v čem podle jeho názoru záležela „služebnost“ (Šaldův termín), kterou od umění přísně požadoval a kterou je také hájil proti znevažování, shledali bychom jisté kolísání: jednou je podle Šaldy úkolem umění vnášet do života řád, po druhé vytvářet typ budoucího člověka, po třetí očisťovat člověka od společensky škodlivých vášní a sklonů (umění jako katharse) a snad ještě jiné funkce. Vysvětlení této zdánlivé kolísavosti názorů je v tom, že Šaldu nevedl zájem theoretický, který by jej nutil tvrdošjně rozpracovávat jediný názor; theorie mu byly nástroji, kterými se s úporností nemenší vědecké propracovával k nejlustnějšímu svému úkolu: ovlivňovat umění a jeho prostřednictvím národní život v celé jeho šíři a rozmanitosti. Tam, kde theoretické pojmy byly v přímé službě tohoto bytostného postoje Šaldova, nepozorujeme kolísání, nýbrž zákonitý, tvrdě důsledný vývoj, tak na př. při otázce individualismu. Pro mladého Šaldu byl pojem individua téměř metafysicky absolutní: individuum viděl jako ničím neurčené, s ničím nesouvztažné. Umělec tvoří pro sebe, pro své zdokonalení; v tom smyslu (a v duchu pojetí symbolistického) praví se v „Bojích o zítřek“ ve studii „Osobnost a dílo“: „Veliké umělecké dílo, i největší, je jen odštěpkem, který odletěl od dláta geniovi, od té krásné vnitřní sochy, již tesá ve tmě ze sebe a pro sebe veliký duch.“ Jak odlišně zní v dvacátých letech tohoto století — ve studii „Za Mauricem Barrèsem“ — přiznání Šaldy zralého, že máje odvahu domyslet problém individualismu, „nalezl kolektivitu jako základ a oporu“. Neznamená to, že by byl Šalda opustil svůj mladistvý individualismus — i ten

je jedním z trvalých příznaků jeho symbolistického původu — pochopil jej však jako dynamickou syntesu individua s kolektivem. To už není theoretické kolísání, nýbrž vývoj světového názoru a zároveň způsob vyrovnání kritika s vývojem národní společnosti.

Takové je nejvlastnější jádro Šaldova úsilí i podstata onoho kritického typu, který Šalda vytvořil pro veškerou další budoucnost české kultury. Konkrétní názory Šaldovy mohou ve střídě časů nabýt jiného smyslu, než jaký jim přikládal on sám, mnohé z nich pravděpodobně pozбудou aktuálnosti nebo budou překonány; to však, co je v Šaldově díle nepomíjivé, co bude platit, i kdyby se ta která další doba nedovedla vypnout k výši Šaldova kritického typu, je závazek, aby kritik nejen prostředkoval mezi uměním a obecnstvem, nýbrž aby byl, nebo aspoň usiloval být aktivním činitelem při vytváření národní ideologie a národní etiky.

Po této stránce je stejný pathos všech Šaldových děl, ať jsou to obecné úvahy, ať monografie o spisovatelích nebo celých uměleckých směrech a druzích, ať posudky děl jednotlivých. Teprve v celkové souvislosti Šaldova díla nabývá každá z jeho prací plného smyslu a dosahu. Je proto důležité, abychom znali Šaldu celého. Jednotlivé jeho spisy, ať velké, ať drobné, jsou jen zevní projevy úsilí nepřetržitě napjatého, které se ubíralo cestou velmi určitou k sebeuvědomění i zdokonalení národnímu. Až bude obecně dostupno Šaldovo dílo v celé své rozloze, ukáže se, jak mnohá z Šaldových aversí i lásek, zdánlivě osobní, měla své objektivní zdůvodnění v rozporu nebo shodě mezi zásadní koncepcí posuzovaného autora a kritika. Ukáže se také, kolik podnětů, právě pro dnešek důležitých, leží zasuto v pracích dosud málo přístupných. A ukáže se nakonec, že Šaldovo dílo, uvolněné časovým odstupem ze souvislosti s pomíjivými denními záležitostmi, z jejichž nárazů postupně rostlo, má svou důslednou vnitřní zákonitost a v ní i svou krásu.

Z myšlenek F. X. Š.

Tajemství talentu jest schopnost vývoje a růstu; čím větší byl vývoj básníkův, tím větší byl jeho talent. Malý talent opakuje a opakuje jen svou dovednost a svůj vtíp, přenáší tutéž formu na různé látky; veliký talent, ne jen že odpovídá na podněty a náповědi životní, ale odpovídá na každou z nich z nitra orgánem nově vytvořeným z tísně a nutnosti chvíle. Veliký talent jest syntetický: roste ze sebe a roste nad sebe; zůstává věrný sobě a přece přenáší se každým dílem do vyšší sféry; podjímá se nového úkolu a tvoří nový čin. Každé nové dílo, k němuž při-

stupuje, jest mu mnohem víc než nový námět, nová látka, nová práce, nový úkol — jest mu boj o nový čin, o nové území duchové země a nový styl.

Duše a dílo

Každý tvůrce — a čím větší, tím více — miluje svůj národ ne jako skutečnost, nýbrž možnost, jako látku nových a velkých možností, jako slib a záruku budoucích ctností: miluje ne dnešní empirii národa, nýbrž svůj sen a svoji víru národa očistěného, roztaveného a přelitého v ohni svého hněvu a své lásky a nositele svoji ražby a formy.

Boje o zítřek

Kritik bojuje o *poctivost* života, uměleckého a literárního: v tom jest smysl jeho poslání s hlediska společenského zdraví, vyšší společenské kalobotiky. Kritika nenávidí, smí nenáviděti v jádře jen jedno: podvodníky, kteří podřívají umělecké zdraví, traviče studen uměleckých.

Boje o zítřek

Netoužil jsem v životě po ničem více, než seděti u nohou učitele a mistra, hodného toho názvu a lpěti na jeho rtech, a není mou vinou, že se mně toho nedostalo.

Duše a dílo

Ani v životě kulturně národním nic se nedává darmo. A jest možno říci jako všeobecné axiomá zejména, že národ má takovou literaturu a takové umění, jakých zasluhuje. Literatura a umění v celku vracejí — a ovšem i s úroky — lásku a péči, které jim byly půjčeny na úvěr.

Časové i nadčasové

Všecka pravá tvorba jest *odosobení*. Sobectví ustupuje v ní lásce. Vystupuji ze svého já a jeho obmezení, a přelévám se do osob jiných, mně posud cizích, do věcí, do kosmu. Myslím za ně, cítím za ně, jedním za ně. Spojuji se co nejužce s předměty, stávám se sám předmětným: mnohohlasným, mnohoosobným, mnohověcným.

Časové i nadčasové

Vzpomněl jsem si nejednou na slova, která mi řekl kdysi, před lety, tuším na konci let devadesátých, prof. Masaryk o methodách českého polemizování. Rozumí se, pravil tehdy, že všude, kde jsou literáti a kantoři, jsou spory a polemiky; ale jen u nás vedou se tak demagogicky. Kdo není za jedno s majoritou, je hned lotr, a jen ho zničit i občansky!

Časové i nadčasové

Máš-li malý talent, nemusíš ještě nad sebou zoufat. Píli, vytrvalostí, neustávajícím trainingem můžeš jej zesílit, můžeš jej zhutnit a obohatit; může ti po letech narůst do značných rozměrů. Máš-li však malý talent a jsi-li při tom líný, zeptej